

فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال دوازدهم، شماره دوم (پیاپی ۴۴)، تابستان ۱۴۰۲

شاپای چاپی ۲۳۲۲-۲۱۳۱ شاپای الکترونیکی ۴۷۶X-۲۵۸۸

<http://serd.khu.ac.ir>

DOR: 20.1001.1.23222131.1402.12.44.6.6

صفحات ۱۳۶-۱۲۱

مقاله پژوهشی

تحلیل اثرات سرمایه اجتماعی بر پایداری سرمایه‌های معیشتی خانوارهای روستایی (مورد مطالعه: شهرستان سلسله)

احمد حجاریان*؛ پژوهشگر پسادکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

پذیرش نهایی: ۱۴۰۱/۱۲/۱۴

دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۰۷/۰۶

چکیده

لازمه توسعه پایدار در جوامع، حفظ منزلت سرمایه اجتماعی و ارتقا آن به وسیله سرمایه‌های معیشتی می‌باشد. این پژوهش یک مطالعه توصیفی-پیمایشی است که تحلیل روابط ساختاری سرمایه معیشتی بر اساس نظریه DFID و سرمایه اجتماعی با ابعاد سه گانه ناهاپیت و گوشال را مورد مطالعه قرار داده است. این پژوهش از لحاظ هدف کاربردی و از لحاظ چگونگی جمع‌آوری داده‌ها پیمایشی است. جامعه آماری پژوهش سرپرستان خانوارهای روستایی شهرستان سلسله بودند ($N=10888$) که با استفاده از جدول کرجسی-مورگان، حجم نمونه آماری ۳۷۹ نفر محاسبه گردید. به منظور دستیابی به نمونه‌ها در این پژوهش، از روش نمونه‌گیری چند مرحله‌ای استفاده گردید. مقدار آلفای کرونباخ بدست آمده برای شاخص‌های سرمایه اجتماعی برابر ۰/۷۲ و برای شاخص‌های سرمایه‌های معیشتی ۰/۷۹ بدست آمده است. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از بسته نرم افزاری SPSS نسخه ۲۴ و LISREL 8.8 استفاده شد. بر اساس نتایج به دست آمده مولفه‌های سرمایه اجتماعی و سرمایه‌های معیشتی به ترتیب با میانگین ۲/۷۳۱ و ۲/۷۷۳ در روستاهای شهرستان سلسله پایین‌تر از حد مطلوب ارزیابی شده است و بین مولفه‌های سرمایه اجتماعی با سرمایه‌های معیشتی روابط علی با شاخص‌های مطلوبی برآزش داشت ($RMSEA=0.075$). بر اساس یافته‌های تحقیق ارتقاء شاخص‌های ساختاری، ارتباطی و شناختی سرمایه اجتماعی جامعه در توسعه شاخص‌های سرمایه‌های معیشتی اثرگذار می‌باشند.

واژگان کلیدی: سرمایه اجتماعی، سرمایه معیشتی، خانوارهای روستایی، شهرستان سلسله.

* a.hajarian@ltr.ui.ac.ir

(۱) مقدمه

سرمایه اجتماعی یک مفهوم پیچیده است (Gilbert, 2008) که ریشه در روابط نوع بشر دارد (Amini Rarani et al., 2011). محققان در طول دو دهه گذشته به مقوله سرمایه اجتماعی به عنوان یکی از شاخص‌ترین مفاهیم در علوم اجتماعی توجه نموده‌اند (Nateghpour and Firoozabadi, 2006; Pirahari, 2010; Andishmand, 2009). سرمایه اجتماعی همیاری و هماهنگی افراد را برای دستیابی به منافع مشترک تسهیل می‌کند (Putnam, 2001) و سود سرمایه‌گذاری در زمینه سرمایه فیزیکی و سرمایه انسانی را افزایش می‌دهد (Putnam, 2005). امروزه سرمایه اجتماعی، نقشی بسیار مهمتر از سرمایه فیزیکی و انسانی در جوامع ایفا می‌کند و شبکه‌های روابط جمعی و گروهی میان انسان‌ها، سازمان‌ها و انسان‌ها و سازمان‌ها با یکدیگر را انسجام می‌بخشد، در حالی که مطالعات در ایران حاکی از روند نزولی سرمایه اجتماعی است (Alvani and Shirvani, 2006; Nateghpour and Firoozabadi, 2006) و به گواه نتایج مطالعات متعدد، نشان می‌دهد سرمایه اجتماعی در جامعه ایرانی در شرایط مطلوبی قرار ندارد و یا دست کم در وضعیتی نیست که بتوان بروز نتایج و کارکردهای مثبت اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و ... آن را انتظار داشت (Pak Seresht, 2014).

سرمایه معیشتی و سرمایه اجتماعی به‌عنوان دو مقوله مهم توسعه پایدار مطرح می‌شود (Safiri & Shayesteh, 2015). سرمایه اجتماعی در چند دهه اخیر در تمام مسائل و پدیده‌های اجتماعی و فرهنگی ریشه دوانیده است (Kangarloo, 2009) و این مفهوم با هر موضوع می‌تواند پیوند معناداری داشته باشد و اخیراً به عنوان یک عامل اجتماعی موثر بر معیشت اثرگذار است.

در تبیین چگونگی ارتباط سرمایه اجتماعی و سرمایه معیشتی باید اذعان داشت که یکی از وجوه سرمایه معیشتی، رابطه اجتماعی است و سرمایه اجتماعی از طریق ایجاد احساس اعتماد، امید به زندگی، مشارکت‌پذیری و تسهیل کنشگری جمعی و کنش بر اساس اعتماد متقابل و همدردی مشترک به سرمایه معیشتی به عنوان یکی از شقوق توسعه پایدار کمک می‌نماید (Chambers, 1995). شبکه اجتماعی از طریق ایجاد نوعی شبکه حمایتی رسمی و غیررسمی بر معیشت تأثیر مثبت دارد.

سرمایه اجتماعی از طریق تأثیر عناصر ترکیبی چون سازوکارهای روانی و اجتماعی موثر بر معیشت در سطح فردی، از طریق مشارکت در شبکه‌ها یا پیروی از هنجارها موجب بهبود وضعیت معیشتی شهروندان در ابعاد فردی و عمومی می‌شود (Abdul Samadi, 2010). سرمایه اجتماعی به طور کلی و نیز سازه‌های آن، به شیوه‌های مختلفی بر معیشت اثر می‌گذارند. نخست از نگاه برکمن و همکاران مجموعه بزرگی از آثار و پژوهش‌ها نشان داده‌اند که روابط اجتماعی صمیمانه و ارتباطات اجتماعی هدفمند، آثار سودمندی بر درآمد و معیشت خانوار دارند (Berkman, et al., 2000). ریدپات معتقد است که سرمایه اجتماعی از طریق حفظ انسجام اجتماعی در مواجهه با تغییرات اجتماعی، اقتصادی و فن‌شناختی، از معیشت محافظت می‌کند (Reidpath, 2003) و واکنش و پولاند اظهار داشتند که سرمایه اجتماعی خودیاری اجتماعی را در جامعه تقویت می‌کند و به اجتماعات امکان می‌دهد تا به آسانی با یکدیگر در جهت حل مسائل جمعی نظیر بهبود معیشت و روابط آن کار کنند (Wakefield and Poland, 2005). سرمایه اجتماعی مجموعه‌ای از منابعی است که از ساختار و محتوای روابط با سه بعد ساختاری، رابطه‌ای و شناختی پدید می‌آید.

به عقیده ناهاپیت و گوشال^۱ سرمایه اجتماعی از سه بعد ساختاری، شناختی و ارتباطی تشکیل می‌شود (جدول ۱)، که به ترتیب شامل پیوندهای موجود در شبکه، شکل و ترکیب شبکه، تناسب سازمانی، زبان و روایت‌های مشترک، اعتماد، هنجارها، روابط متقابل و تعیین هویت مشترک هستند (Nahapiet and Ghoshal, 1998).

جدول ۱. مولفه‌های سرمایه اجتماعی

شرح	شاخص
در ارتباط با جایگاه بروز و آشکار شدن سرمایه اجتماعی است و بدون آن سایر مؤلفه‌ها پنهان باقی می‌ماند (Mehregan and Daliri, 2015). و به‌عنوان الگوهای کلی تماس و ارتباط بین افراد نیز یاد شده است.	مؤلفه ساختاری ^۲
این مؤلفه ناظر به شناختی است که افراد از یکدیگر دارند. تمرکز این شناخت بر اشتراکاتی است که عامل پیوند اولیه و قوام بخش به روابط طرفینی هستند (Coleman, 1998). این مؤلفه شامل زبان، علایم مشترک و روایت‌های مشترک می‌باشد (Nahapiet and Ghoshal, 1998).	مؤلفه شناختی ^۳
ایده اصلی و محوری سرمایه اجتماعی بر روابط قرار گرفته است، زمانی می‌توان انتظار تولید سرمایه اجتماعی را داشت که ارتباط بین افراد شکل بگیرد. مبادرت افراد به ارتباط بر مبنای اشتراکات طرفینی است (Koeberlein, 2003). این مؤلفه شامل: اعتماد، هنجارها، تعهدات و روابط متقابل و تعیین هویت مشترک می‌باشد (Nahapiet and Ghoshal, 1998).	مؤلفه ارتباطی ^۴

(۲) مبانی نظری

معیشت شامل توانایی‌ها (فروشگاه‌ها، منابع و میزان دسترسی) و فعالیت‌های مورد نیاز برای استفاده از زندگی است (Mbaiwaa and Stronzab, 2010). برخی محققان معیشت پایدار را به‌عنوان یک سطح از ثروت، سرمایه و جریان‌های غذا و پول نقد که برای رفاه فیزیکی و اجتماعی و امنیت و جلوگیری از فقیر شدن لازم است تعریف می‌کنند (Chambers, 1995). هر چند چارچوب‌های مختلفی برای تحلیل معیشت پایدار ارائه شده است (Haeri et al, 2015) اما چارچوب پنج‌جزیی دپارتمان توسعه بین‌المللی (DFID) یکی از مهمترین چارچوب‌های ارائه شده برای تحلیل معیشت پایدار است (Keyes et al, 2004). این چارچوب، بر مبنای پنج جز کلیدی (که در اکثر چارچوب‌های معیشت پایدار وجود دارند) که به‌عنوان عوامل درونی شناخته می‌شوند (Ghazinejad & Sangari, 2016) و دارایی‌های معیشتی، ساختارها و فرآیندهای در حال تحول، آسیب‌پذیری‌ها، نتایج معیشتی، استراتژی‌ها و یا فعالیت‌های معیشتی که به‌عنوان عوامل بیرونی شناخته می‌شوند، شکل گرفته است (Mahdi et al, 2009) این چارچوب یک ساختار تحلیل برای تسهیل درک گسترده و سیستماتیک از عوامل مختلف است که فرصت‌های امرار معاش را محدود و یا افزایش می‌دهد (Yazdanpanah, Nikvarz, 2015) و نشان می‌دهد که چگونه آن‌ها با یکدیگر ارتباط دارند. در الگوی DFID (۱۹۹۱) دارایی‌های معیشتی شامل سرمایه‌های طبیعی (NC)، فیزیکی (PC)، مالی (FC)، انسانی (HC) و اجتماعی (SC) است. ساختارها و فرآیندهای دگرگون‌ساز، بر چگونگی ترکیب و استفاده از دارایی‌ها و راهبردهای جهت دستیابی به دستاوردهای سودمند معیشتی (مانند درآمد و رفاه بیشتر، امنیت و امکانات بیشتر) تاثیر گذار است (Zaki and Khoshuie, 2012).

¹ Nahapiet and Goshal

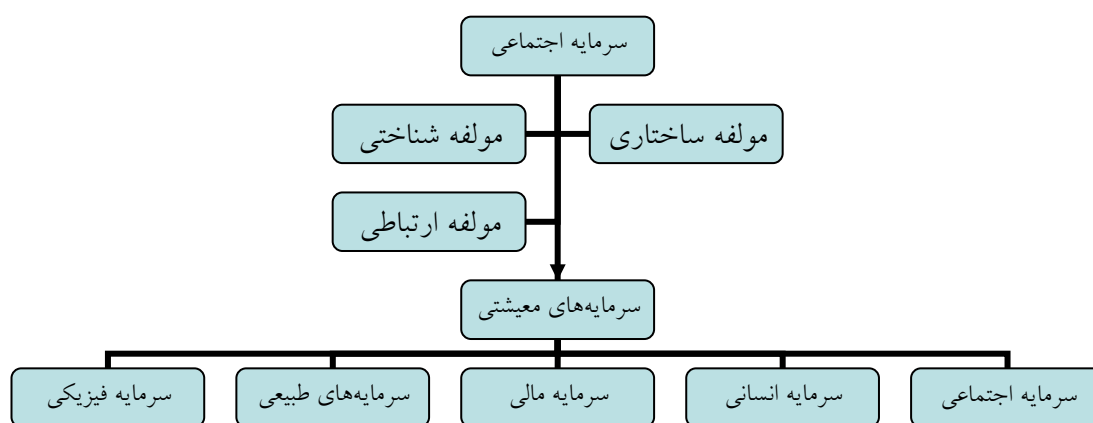
² Structural Dimension

³ Congestive dimension

⁴ Relational dimension

بر اساس مطالعات فوق به دلیل اهمیت موضوع و نقش آن در توسعه اجتماعی و ضعف موجود در ادبیات مرتبط با شاخص‌های معیشت و سرمایه اجتماعی در مناطق روستایی ایران، جامعه روستایی شهرستان سلسله به عنوان جامعه نمونه انتخاب شد و بررسی روابط دقیق‌تر ابعاد متفاوت سرمایه اجتماعی بر اساس نظریه ناهاپیت و گوشال (Nahapiet and Ghoshal, 1998) و سرمایه معیشتی بر اساس نظریه (DFID, 1991) به عنوان هدف این مطالعه در نظر گرفته شد.

اصولا هر پژوهش علمی نیازمند شاخص‌ها و متغیرهایی است تا بتواند به صورت دقیق و علمی موضوع مورد مطالعه را مورد بررسی قرار دهد و به همین خاطر این پژوهش نیز شاخص‌های مورد نیاز را از مطالعات مختلف مرتبط با موضوع استخراج نموده و همچنین تعدادی از شاخص‌ها نیز از درون یافته‌های پژوهش استخراج شده‌اند که در انجام این تحقیق محقق را کمک می‌نمایند. بنابراین با توجه به شاخص‌ها و متغیرهای تحقیق مدل مفهومی تحقیق به صورت زیر ترسیم می‌گردد:

شکل ۱. مدل مفهومی تحقیق

۳ روش تحقیق

این پژوهش از لحاظ هدف کاربردی و از لحاظ چگونگی جمع‌آوری داده‌ها پیمایشی است. جامعه آماری پژوهش سرپرستان خانوارهای روستایی شهرستان سلسله بودند (N=۱۰۸۸۸) که با استفاده از جدول کرجسی- مورگان حجم نمونه‌ی آماری ۳۷۹ نفر محاسبه گردید. براساس سرشماری سال ۱۳۹۵ شهرستان سلسله دارای دو بخش مرکزی و فیروزآباد است. بخش مرکزی شهرستان سلسله شامل دهستان‌های هنام، دوآب، قلعه مظفری و یوسف-وند می‌باشد و بخش فیروزآباد شامل دهستان قلائی و فیروزآباد است (جدول ۲).

جدول ۲. چهارچوب نمونه‌گیری و اسامی بخش و دهستان‌های شهرستان سلسله

شهرستان سلسله	تعداد کل خانوار	دهستان	تعداد خانوار
بخش مرکزی	۷۳۱۳	هنام	۱/۷۶۸
		دوآب	۱/۲۶۳
		قلعه مظفری	۲/۰۰۹
		یوسفوند	۲/۲۷۳
فیروزآباد	۳۵۷۵	قلایی	۶۸۴
		فیروزآباد	۲/۸۹۱
جمع کل	۱۰۸۸۸	-	۱۰۸۸۸

به منظور دستیابی به نمونه‌ها در این پژوهش، از روش نمونه‌گیری چند مرحله‌ای استفاده گردید. به طوری که در مرحله اول این نمونه‌گیری، از هر بخش به تناسب تعداد خانوار آن، حجم نمونه تعیین گردید. در مرحله دوم، با توجه به تعداد زیاد روستاها در هر دهستان از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای با انتساب متناسب بهره گرفته شد. بطوری‌که روستاها به تفکیک سه گروه اصلی با جمعیت زیر ۵۰ خانوار، ۵۰ تا ۱۰۰ خانوار و بالای ۱۰۰ خانوار به روش انتساب متناسب از بین دهستان‌ها انتخاب شدند. که شامل ۳۶ روستا گردید. به این ترتیب ۲۴ روستا از بین روستاهای زیر ۵۰ خانوار و به عبارتی ۴ روستا از هر دهستان، ۶ روستا از بین روستاهای بین ۵۰ تا ۱۰۰ خانوار و به عبارتی یک روستا از هر دهستان و ۶ روستا از هر دهستان و ۶ روستا از بین روستاهای بالای ۱۰۰ خانوار به عبارتی یک روستا از هر دهستان بصورت تصادفی انتخاب شدند (جدول ۳). تعیین تعداد خانوار روستاهای نمونه دهستان‌ها براساس تعداد خانوار و با استفاده از روش تعیین حجم نمونه سهمیه متناسب تخصیص داده شد. به منظور دستیابی به خانوارهای نمونه در هر یک از روستاهای منتخب نیز از روش نمونه‌گیری تصادفی ساده استفاده شد (جدول ۴).

جدول ۳. روستاهای منتخب و طبقه‌بندی شده از جامعه آماری مورد مطالعه

دهستان	روستاهای زیر ۵۰ خانوار		روستاهای بین ۵۰ تا ۱۰۰ خانوار		روستاهای بالای ۱۰۰ خانوار	
	روستا	تعداد خانوار	روستا	تعداد خانوار	روستا	تعداد خانوار
هنام	کمرسیاه	۳۵	دارماهی	۸۴	پرسک	۱۰۸
	چهارتخته	۴۸				
	سیدعالی	۲۳				
	ورنمد	۲۹				
دوآب	ده سرخه	۱۸	فیض آباد	۶۲	مومن آباد	۱۱۹
	احمدآباد	۲۹				
	آهنگری	۲۰				
	نیازآباد	۳۲				
قلعه مظفری	ملک آباد	۲۹	پیرکه	۸۸	علی آباد جوانمرد	۱۴۴
	بادام شیرین	۳۹				

				۱۶	ولی آباد	
				۲۱	نورآبادندر	
۱۸۱	دکاموند بالا	۹۸	گیران پایین	۳۸	ناصروندرحیمی	یوسفوند
				۳۵	چراغ آبادپایین	
				۱۵	تیمورآباد	
				۲۰	مصدق آباد	
۱۸۱	عدل آباد	۶۹	داربید بالا	۲۶	ورنمه	قلایی
				۲۵	چم قبرستان	
				۳۴	داربید وسطی	
				۴۹	چشمه طلا	
۱۴۳	پیر محمد شاه	۷۳	تیمور سوری بالا	۳۵	چاله چاله	فیروزآباد
				۲۳	اسد آباد	
				۲۴	غلام آباد خیاط	
				۱۵	جهان آباد	
۸۷۶	۶	۴۷۴	۶	۶۷۸	۲۴	جمع کل
۱۶۴	-	۸۸	-	۱۲۷	-	نمونه منتخب

جدول ۴. تعداد نمونه برآورد شده براساس دهستان و روستاهای منتخب

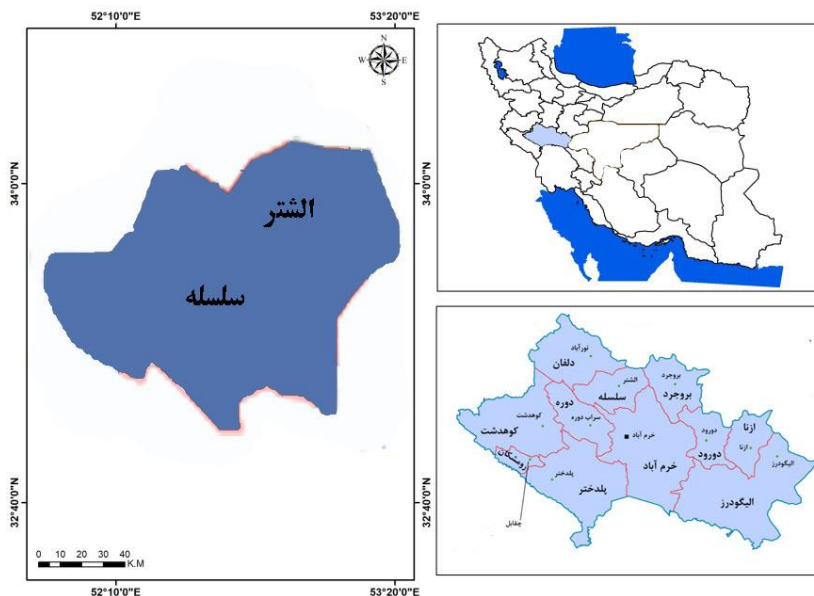
دهستان	روستا	تعداد کل خانوار	تعداد نمونه خانوار	دهستان	روستا	تعداد کل خانوار	تعداد نمونه خانوار
هنام	پرسک	۱۸	۲۰	یوسفوند	دکاموند بالا	۱۸۱	۳۳
	کمرسیاه	۳۵	۶		ناصروندرحیمی	۳۸	۱۳
	چهارتخته	۴۸	۹		چراغ آبادپایین	۳۵	۶
	سیدعالی	۲۳	۴		تیمورآباد	۱۵	۴
	ورنمد	۲۹	۵		مصدق آباد	۲۰	۴
	دارماهی	۸۴	۱۵		گیران پایین	۹۸	۱۸
دوآب	مومن آباد	۱۹	۲۲	قلایی	عدل آباد	۱۸۱	۳۳
	ده سرخه	۱۸	۳		ورنمه	۲۶	۵
	احمدآباد	۲۹	۵		چم قبرستان	۲۵	۵
	آهنگری	۲۰	۴		داربید وسطی	۳۴	۶
دوآب	نیازآباد	۳۲	۶	قلایی	چشمه طلا	۴۹	۹
	فیض آباد	۶۲	۱۲		داربید بالا	۶۹	۱۳
قلعه مظفری	علی آباد جوانمرد	۱۴۴	۲۷	فیروزآباد	پیر محمد شاه	۱۴۳	۲۶
	ملک آباد	۲۹	۵		چاله چاله	۳۵	۶
	بادام شیرین	۳۹	۷		اسد آباد	۲۳	۴
	ولی آباد	۱۶	۳		غلام آباد خیاط	۲۴	۴
	نورآبادندر	۲۱	۴		جهان آباد	۱۵	۳
	پیرکه	۸۸	۱۶		تیمور سوری بالا	۷۳	۱۴

روایی صوری پرسشنامه توسط اساتید گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی دانشکده جغرافیا دانشگاه اصفهان مورد تأیید قرار گرفت. به منظور سنجش پایایی پرسشنامه، از آزمون کرونباخ آلفا استفاده شد. جدول زیر نشان‌دهنده میزان پارامتر آلفا برای مقیاس‌های سنجش در این مطالعه می‌باشد (جدول ۵).

جدول ۵. مقادیر آلفای کرونباخ متغیرهای تحقیق

متغیرها	مولفه	ضریب آلفا هر مولفه	ضریب آلفا هر متغیر
سرمایه اجتماعی	ساختاری	۰/۸۱	۰/۷۲
	شناختی	۰/۷۳	
	ارتباطی	۰/۸۱	
سرمایه معیشتی	سرمایه فیزیکی	۰/۸۳	۰/۷۹
	سرمایه اجتماعی	۰/۶۵	
	سرمایه انسانی	۰/۷۶	
	سرمایه مالی	۰/۶۵	
	سرمایه طبیعی	۰/۷۸	

شهرستان سلسله از توابع استان لرستان و مرکز آن شهر الشتر می‌باشد. وسعت شهرستان سلسله ۱۲۱۲ کیلومتر مربع است. این شهرستان در ۲۷ دقیقه و ۴۸ درجه شرقی و ۳۲ دقیقه و ۳۳ درجه شمالی قرار گرفته‌است. جمعیت این شهرستان در سال ۱۳۹۵، ۶۷۲۵۸۹ نفر بوده است. بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال ۱۳۹۵ جمعیت این شهرستان ۷۵'۵۵۹ نفر برآورد شده که ۳۸'۲۴۲ نفر مرد و ۳۷'۳۱۷ نفر زن بوده‌اند. شهرستان سلسله دارای ۲۱'۱۴۰ خانوار می‌باشد. این شهرستان دارای تعداد ۲ مرکز شهری، ۲ بخش و ۷ دهستان است.

شکل ۲. نقشه تقسیمات سیاسی شهرستان سلسله

۴ یافته‌های تحقیق

یافته‌های پژوهش در دو بخش مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است که در بخش اول یافته‌های توصیفی و در بخش دوم یافته‌های استنباطی مورد بررسی قرار گرفته است.

یافته‌های توصیفی

یافته‌های تحقیق نشان داد که جامعه آماری مورد مطالعه از نظر جنسیت، ۱۶/۴ درصد زن و ۸۳/۶ درصد مرد بودند. از نظر تحصیلات ۴۶/۷ درصد از پاسخگویان سواد خواندن و نوشتن، ۴۸/۳ درصد دارای مدرک سیکل، ۴/۲ درصد دارای مدرک تحصیلی دیپلم و ۰/۸ درصد دارای مدرک لیسانس بودند. میانگین سن پاسخگویان ۴۷/۷ (انحراف معیار: ۹/۵۵) سال بود که جوان‌ترین آن‌ها ۲۰ سال و مسن‌ترین آن‌ها ۷۴ سال داشت. اکثر روستاییانی که در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفته‌اند با درصد فراوانی ۹۱/۶ متاهل و ۸/۴ درصد مجرد هستند.

بررسی وضعیت سرمایه اجتماعی در روستاهای شهرستان سلسله

به منظور بررسی وضعیت شاخص‌های سرمایه اجتماعی در روستاهای شهرستان سلسله از آزمون تی تک نمونه-ای استفاده شده است. با توجه به این که پرسشنامه از طیف پنج گزینه‌ای لیکرت استفاده شده است بنابراین عدد ۳ را به عنوان میانگین مطلوب در نظر گرفته شده است و نتایج به دست آمده را از نظر مطلوبیت با این میانگین (۳) سنجیده می‌شود. بنابراین اگر میانگین به دست آمده کوچکتر از میانگین مطلوب باشد وضعیت شاخص مورد بررسی نامطلوب و اگر میانگین به دست آمده بزرگتر از میانگین مطلوب باشد اخص مورد نظر در وضعیت مطلوب قرار دارد. نتایج آزمون نشان می‌دهد که مولفه ارتباطی با میانگین ۲/۷۶۷ بیشترین میانگین را به خود اختصاص داده است و به عبارتی مطلوب‌ترین شاخص سرمایه اجتماعی در روستاهای شهرستان سلسله است. همچنین مولفه شناختی با میانگین ۲/۶۹۸ کمترین میانگین را در بین شاخص‌های مورد بررسی به خود اختصاص داده است و به عبارتی نامطلوب‌ترین شاخص سرمایه اجتماعی در روستاهای شهرستان سلسله است. در مجموع مولفه-های سرمایه اجتماعی با میانگین ۲/۷۳۱ در روستاهای شهرستان سلسله پایین‌تر از حد مطلوب ارزیابی شده است (جدول ۶).

جدول ۶. بررسی وضعیت شاخص‌های سرمایه اجتماعی در روستاهای شهرستان سلسله با استفاده از آزمون تی تک نمونه‌ای

مطلوبیت عدد مورد آزمون=۳						
شاخص	مقدار آماره (t)	میانگین عددی	سطح معنی داری	اختلاف		فاصله اطمینان ۹۵ درصد
				میانگین	حد بالا حد پایین	
مولفه ساختاری	-۸/۳۳۲	۲/۷۳۰	۰/۰۰۰	-۰/۲۷۰	-۰/۱۶۵	-۰/۳۶۶
مولفه شناختی	-۵/۶۶۷	۲/۶۹۸	۰/۰۰۰	-۰/۳۰۲	-۰/۱۸۹	-۰/۴۳۴
مولفه ارتباطی	-۳/۶۶۵	۲/۷۶۷	۰/۰۰۰	-۰/۲۳۳	-۰/۱۵۸	-۰/۲۹۸
مجموع سرمایه اجتماعی	-۸/۵۴۴	۲/۷۳۱	۰/۰۰۰	-۰/۱۶۱	-۰/۱۱۲	-۰/۲۵۳

بررسی وضعیت سرمایه‌های معیشتی خانوارهای روستایی در شهرستان سلسله

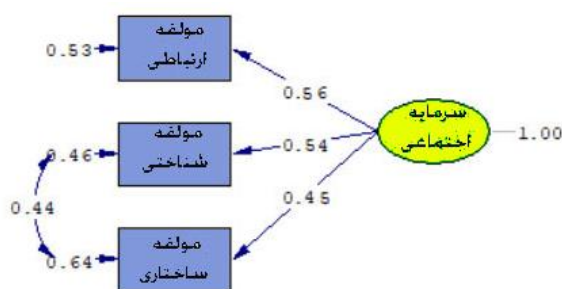
در این پژوهش برای سنجش سرمایه معیشتی از پنج مؤلفه سرمایه انسانی، اجتماعی، اقتصادی، طبیعی و مالی استفاده شده است. جهت بررسی وضعیت سرمایه‌های معیشتی خانوارهای روستایی در شهرستان سلسله از آزمون تی تک نمونه‌ای استفاده شده است. نتایج آزمون نشان داد که سطح معناداری به دست آمده برای همه شاخص‌ها از سطح معناداری ۰/۰۵ کوچکتر است. بنابراین نتایج آزمون با ضریب اطمینان ۹۵ درصد قابل قبول است. نتایج نشان داد که از وضعیت شاخص‌های سرمایه‌های معیشتی در روستاهای شهرستان سلسله در شرایط مطلوبی قرار ندارد و میانگین به دست آمده شاخص‌ها همگی پایین‌تر از میانگین مطلوب است. از میان شاخص‌های مورد بررسی وضعیت شاخص سرمایه مالی با میانگین ۲/۸۴۵ به نسبت سایر شاخص‌ها در شرایط مناسب‌تری قرار دارد و شاخص سرمایه طبیعی با میانگین ۲/۶۶۷ در پایین‌ترین وضعیت قرار دارد. در مجموع سرمایه‌های معیشتی خانوارهای روستایی در شهرستان سلسله با میانگین ۲/۷۷۳ پایین‌تر از وضعیت مطلوب ارزیابی شده است (جدول ۷).

جدول ۷. بررسی وضعیت شاخص‌های سرمایه‌های معیشتی در روستاهای شهرستان سلسله

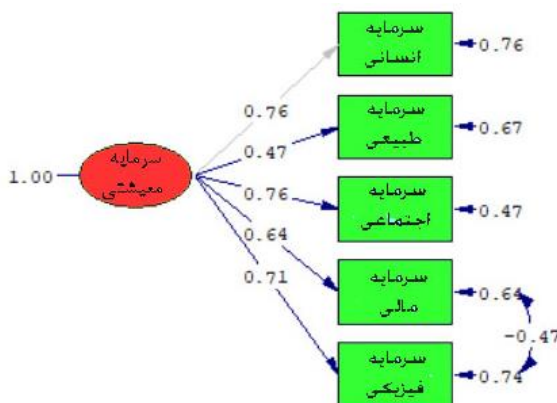
مطلوبیت عدد مورد آزمون = ۳						
شاخص	مقدار آماره (t)	میانگین عددی	سطح معنی داری	اختلاف میانگین	فاصله اطمینان ۹۵ درصد	
					حد بالا	حد پایین
سرمایه انسانی	-۳/۶۶۲	۲/۷۷۹	۰/۰۰۰	-۰/۲۲۱	-۰/۱۵۴	-۰/۳۲۷
سرمایه مالی	-۵/۱۲۹	۲/۸۴۵	۰/۰۰۰	-۰/۱۵۵	-۰/۱۰	-۰/۲۱۳
سرمایه طبیعی	-۷/۴۹۸	۲/۶۶۷	۰/۰۰۰	-۰/۳۳۳	-۰/۱۸۹	-۰/۴۲۸
سرمایه اجتماعی	-۷/۲۲۴	۲/۸۰۳	۰/۰۰۰	-۰/۲۹۷	-۰/۱۶۶	-۰/۳۹۹
سرمایه فیزیکی	-۵/۲۹۳	۲/۷۷۱	۰/۰۰۰	-۰/۲۲۶	-۰/۱۶۲	-۰/۳۳۸
مجموع سرمایه‌های معیشتی	-۵/۲۹۴	۲/۷۷۳	۰/۰۰۰	-۰/۲۲۷	-۰/۱۶۳	-۰/۳۳۷

نتایج تحلیل معادلات ساختاری

به منظور تحلیل کامل‌تر داده‌های به دست آمده، علاوه بر تحلیل‌های انجام گرفته در محیط SPSS، از روش مدل‌سازی معادلات ساختاری نیز استفاده و نتایج در این بخش ارائه گردید. بدین منظور از نرم‌افزار LISREL 8.8 استفاده شد. مدل‌سازی معادلات ساختاری روشی است که برای نشان دادن، برآورد و آزمون فرضیه‌ها درباره رابطه علی بین متغیرهای پنهان و آشکار بکار می‌رود (Zampetakis and Moustakis, 2006). شکل‌های ۳ و ۴ به ترتیب مقادیر ضرایب مسیر X-Model شامل مولفه‌های سرمایه اجتماعی (مولفه ساختاری، شناختی، ارتباطی) -Y- Model شامل مولفه‌های سرمایه‌های معیشتی (انسانی، مالی، اجتماعی، طبیعی و فیزیکی) را در مدل نشان می‌دهند.

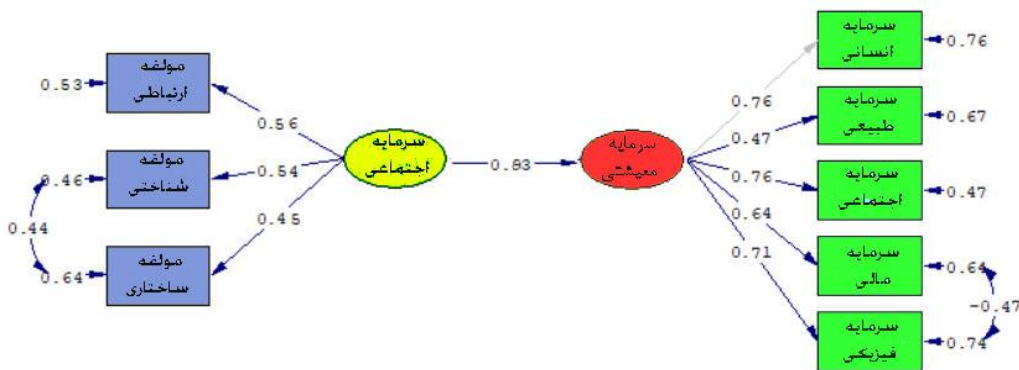

شکل ۳. مقادیر X-Model (Standardized Solution) متغیرهای پژوهش

شکل ۴. مقادیر Y-Model (Standardized Solution) متغیرهای پژوهش

برای بررسی روابط متغیرهای مدل که شامل روابط بین دو متغیر سرمایه اجتماعی و سرمایه معیشتی می‌باشند. نمودار حاصل مسیر مدل روابط ساختاری مولفه‌های سرمایه اجتماعی (مولفه‌های ساختاری، شناختی، ارتباطی) با سرمایه معیشتی (مولفه‌های مالی، اجتماعی، انسانی، طبیعی و فیزیکی) را نشان می‌دهد.

Chi-Square=55.25, df=15, P-value=0.00000, RMSEA=0.075

شکل ۵. دیاگرام بخش ساختاری مدل بر اساس ضرایب استاندارد شده

تحلیل یافته‌ها نشان داد که متغیر سرمایه اجتماعی بصورت مستقیم بر متغیر سرمایه معیشتی اثرگذار است و رابطه معناداری بین آن‌ها مشاهده می‌شود. ضریب مسیر بین متغیر سرمایه اجتماعی و سرمایه معیشتی (0/۸۳) = t (۱۲/۲۹) مشاهده شد. خلاصه نتایج معادلات ساختاری مدل اندازه‌گیری سرمایه معیشتی و سرمایه اجتماعی در جدول ۸ ارائه شده است. همانگونه که مشاهده می‌شود، بر اساس ضرایب مسیر (مقدار ضریب استاندارد و خطای استاندارد) برای متغیرهای مدل ساختاری قابل پذیرش بوده و نمایانگر سازگاری مناسب مدل

ساختاری می باشد. توجه به نتایج تحقیق، تمامی متغیرها دارای بار عاملی بزرگتر از ۰/۵ و مقدار t تمامی مسیرها بزرگتر از ۱/۹۶ بودند.

جدول ۸. خلاصه نتایج معادلات ساختاری مدل اندازه گیری سرمایه معیشتی و سرمایه اجتماعی

متغیر	سازه	ضریب استاندارد	خطای استاندارد	T Value
سرمایه اجتماعی	ساختاری	۰/۶۳	۰/۶۵	۱۲/۸۵
	شناختی	۰/۵۴	۰/۶۵	۱۳/۲۹
	ارتباطی	۰/۷۵	۰/۶۵	۱۵/۳۶
سرمایه معیشتی	سرمایه انسانی	۰/۸۶	۰/۴۲	۱۳/۵۴
	سرمایه طبیعی	۰/۶۳	۰/۶۴	۱۰/۰۶
	سرمایه اجتماعی	۰/۷۸	۰/۴۴	۱۲/۸۹
	سرمایه مالی	۰/۶۶	۰/۶۷	۱۰/۶۸
	سرمایه فیزیکی	۰/۶۸	۰/۶۶	۱۰/۵۸

جهت ارزیابی برازش مدل معادله‌های ساختاری از شاخص‌هایی نظیر شاخص برازندگی متعددی استفاده شد. مقدار معیار (حد مطلوب) و مقدار گزارش شده هر یک از شاخص‌های بالا برای مدل معادله‌های ساختاری تحقیق در جدول (۹) آورده شده است.

جدول ۹. مقدار استاندارد و شاخص‌های برازش مدل

شاخص	مقادیر استاندارد	مقادیر بدست آمده مدل
کای اسکوتر/ درجه آزادی (X^2/df)	≤ 3	۳/۵۶
شاخص نرم شده برازندگی (NFI)	≥ 90	۰/۹۱
شاخص نرم نشده برازندگی (NNFI)	≥ 90	۰/۹۴
شاخص برازندگی تطبیقی (CFI)	≥ 90	۰/۹۶
شاخص برازندگی (GFI)	≥ 90	۰/۹۳
شاخص تعدیل برازندگی (AGFI)	≥ 90	۰/۹۱
شاخص برازندگی فزاینده (IFI)	≥ 90	۰/۹۸
شاخص میانگین مجذور پس مانده‌ها (RMR)	≤ 0.05	۰/۰۴۲
شاخص بذر برآورد واریانس خطای تقریب (RMSEA)	≤ 0.08	۰/۰۷۵

با توجه به مقدار گزارش شده شاخص‌های برازندگی در جدول بالا مشاهده می‌شود که مدل معادله‌ی ساختاری متغیرهای تحقیق دارای برازش مناسب و قابل پذیرش است. بنابراین بر اساس مدل برازش یافته تحقیق می‌توان گفت که سازه‌ی مورد استفاده برای بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و سرمایه معیشتی سازگاری قابل پذیرشی را نشان می‌دهد. همچنین می‌توان گفت که داده‌ها با مدل پیشنهادی منطبق هستند و شاخص‌های ارائه شده،

نشان دهنده این موضوع است که در مجموع مدل پیشنهادی قابلیت مورد نیاز جهت تبیین متغیرها را دارا بوده و از لحاظ مجموع شاخص‌های برازش مدلی مطلوب می‌باشد.

علاوه بر اندازه‌گیری اعتماد و پایایی تک‌تک شاخص‌ها، محقق می‌تواند به محاسبه پایایی ترکیبی برای هر متغیر نهفته نیز بپردازد. برای محاسبه این موضوع از طریق فرمول زیر اقدام می‌شود (Kalantari, 2009). بر اساس محاسبه صورت گرفته همانطور که مشاهده می‌شود مقدار پایایی هر دو متغیر در سطح مطلوب و بالاتر از ۰/۷ قرار دارد (جدول ۱۰).

$$P_C = (\sum \lambda)^2 / [(\sum \lambda)^2 + \sum (\theta)]$$

فرمول :

P_C = پایایی ترکیبی

λ = بارهای مربوط به شاخص‌ها

θ = واریانس خطای شاخص‌ها

\sum = مجموع شاخص‌های هر متغیر نهفته

جدول ۱۰. نتایج پایایی ترکیبی بدست آمده برای متغیرهای نهفته مدل

پایایی ترکیبی (P_C)	متغیرهای نهفته
۰/۸۵	سرمایه اجتماعی
۰/۷۲	سرمایه معیشتی

۵) نتیجه‌گیری

پیوند شاخص‌های سرمایه معیشتی با مجموعه عناصر اساسی سرمایه اجتماعی در حوزه نهاد خانواده از بعد جامعه‌شناختی در دهه‌های اخیر مورد توجه سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان و مجریان اجتماعی قرار گرفته است. یافته‌های توصیفی نشان داد که از لحاظ شاخص‌های سرمایه معیشتی و سرمایه اجتماعی تقریباً بیش از نیمی جامعه روستایی مورد مطالعه، در سطوح متوسط، ضعیف و بسیار ضعیف قرار دارند. این یافته مؤید این است که نمونه مورد مطالعه در زمینه‌های سرمایه‌های معیشتی و سرمایه اجتماعی که از شاخص‌های توسعه پایدار می‌باشند، در وضعیت چندان مساعدی قرار ندارد و این میزان از ضعف باید توسط برنامه‌ریزان روستایی مورد توجه بیشتر قرار گیرد. یکی از اصلی‌ترین مؤلفه‌هایی که سرمایه معیشتی را ارتقا می‌دهد، سرمایه اجتماعی است و نتایج تحقیق حاضر وجود رابطه دو متغیر را تایید می‌نماید. بر اساس یافته‌های تحقیق حاضر، سرمایه اجتماعی بر ارتقا سرمایه معیشت مؤثر بوده است، این یافته‌ها با نتایج مطالعات پیشین تطابق دارد (Afshani and Shiri, Mohammadabad 2017; Hezar Jaribi and Mehri, 2012; Kim et al, 2006; Yiengprugsawan et al, 2006; Sirven and Debrand, 2011; Berkman, 2006). به عبارت روشن‌تر هر چه میزان سرمایه اجتماعی بالاتر رود میزان سرمایه معیشتی افراد افزایش می‌یابد.

یافته‌های پژوهش در خصوص مدل ساختاری تحقیق نیز حاکی از آن است که با توجه به نتایج بدست آمده می‌توان این‌گونه بیان داشت که ابزار تحقیق از اعتماد و پایایی مناسبی برخوردار بوده است. همچنین متغیر سرمایه اجتماعی بصورت مستقیم بر متغیر سرمایه معیشتی اثرگذار است و رابطه معناداری بین آن‌ها مشاهده می‌شود. با توجه به مقدار گزارش شده شاخص‌های برازندگی نیز مشخص شد که مدل معادله‌ی ساختاری متغیرهای تحقیق دارای برازش مناسب و شایان پذیرشی هستند و ساختار کلی تحقیق مورد تایید می‌باشد

بنابراین بر پایه مدل برازش یافته تحقیق می‌توان گفت که مولفه‌های مورد استفاده تحقیق که بر پایه مطالعات پیشین گردآوری شده بودند، توان برآورد اثرات ساختاری سرمایه اجتماعی بر سرمایه‌های معیشتی را دارند و تمامی ابعاد سرمایه معیشتی با متغیر سرمایه اجتماعی دارای رابطه علی می‌باشند. در تبیین چگونگی ارتباط سرمایه اجتماعی و سرمایه معیشتی باید اذعان داشت که یکی از وجوه حفظ سرمایه معیشتی، رابطه اجتماعی است و سرمایه اجتماعی از طریق ایجاد احساس اعتماد، امید به زندگی، مشارکت‌پذیری و تسهیل کنشگری جمعی و کنش بر اساس اعتماد متقابل و همدردی مشترک به حفظ سرمایه‌های معیشتی به عنوان یکی از شقوق توسعه پایدار کمک می‌نماید. علاوه بر این سرمایه اجتماعی از طریق ایجاد حس اعتماد در جامعه منجر به بروز محیط اجتماعی مناسب شده و احساس بی‌قدرتی و بیگانگی را کاهش می‌دهد و از این طریق سرمایه‌های مالی و فیزیکی آنان را ارتقا خواهد داد. برکمن و همکاران (Berkman et al., 2000) نیز در مطالعه خود نشان دادند که سرمایه اجتماعی از طریق روابط اجتماعی صمیمانه و ارتباطات اجتماعی هدفمند، آثار سومندی بر سرمایه‌ها دارد. علاوه بر این ریدپات (Ridpath, 2003) معتقد است سرمایه اجتماعی قابلیت حفظ انسجام اجتماعی در مواجهه افراد با تغییرات اجتماعی، اقتصادی و فن‌شناختی را دارد و بدین وسیله از سرمایه‌های فیزیکی و انسانی افراد محافظت می‌کند.

بر اساس نتایج تحقیقات متعددی بین سرمایه اجتماعی خانواده و سرمایه‌های معیشتی رابطه معنادار و مثبت با همبستگی متوسط وجود دارد (Afshani and Shiri Mohammadabad 2017; Hezar Jaribi and Mehri, 2012; Kim et al, 2006; Yiengprugsawan et al, 2011; Sirven and Debrand, 2011; Berkman, 2006). معنا که با افزایش تعاملات میان والدین و فرزندان همراه با اعتماد درون خانوادگی و حمایت عاطفی و مشورتی والدین، همچنین تعاملات با گروه‌ها، مشارکت، اعتماد، و همیاری اجتماعی، افزایش در سرمایه‌های معیشتی جوانان را در پی خواهد داشت. این نتیجه تاییدکننده نظر کلمن است که اصلی‌ترین تعریفش از سرمایه اجتماعی بدین صورت می‌باشد "هنجارها، شبکه‌های اجتماعی و روابط بین بزرگسالان و کودکان که برای رشد شناختی و اجتماعی بچه‌ها ارزشمند است (Coleman, 1998). همچنین، در پژوهش‌های علوی حکمت، وثوقی و همکاران و هزارجریبی و اسداله نیز مانند این تحقیق این رابطه مثبت و تایید شده بود (Alavi Hekmat, 2014; Vosoughi et al., 2013; Hezar Jaribi & Mehri, 2012) تدوین راهکارهای آموزشی، فرهنگی و اجتماعی و ارائه خدمات مشاوره، برگزاری کارگاه‌ها و کلاس‌های آموزشی در زمینه تقویت تعاملات اجتماعی و مهارت‌های ارتباطی مطلوب و تاکید بر ارتقا شاخص‌های سرمایه‌های معیشتی در میان اقشار جامعه روستایی پیشنهاد می‌گردد.

۶ منابع

- امینی‌رانی، مصطفی، موسوی میرطاهر، رفیعی، حسن، (۱۳۹۰)، رابطه سرمایه اجتماعی با سلامت اجتماعی در ایران، رفاه اجتماعی سال ۱۱، شماره ۴۲، صص ۲۲۸-۲۰۳
- اندیشمند، ویدا، (۱۳۸۸). شناسایی مولفه‌های سرمایه اجتماعی در دانشگاه‌ها به منظور ارائه مدلی جهت ارتقا آن. فصلنامه رهبری و مدیریت آموزشی، سال ۳، شماره ۳، صص ۹-۳۴.
- پیراهری، نیر. (۱۳۸۹). سرمایه اجتماعی در نظریه‌های جدید. مجله علوم اجتماعی، دوره ۳، شماره ۳، صص ۱۰۹-۱۳۱.
- الوانی، مهدی، و شیروانی، علیرضا، (۱۳۸۵). سرمایه اجتماعی (مفاهیم، نظریه‌ها و کاربردها). اصفهان: انتشارات مانی، چاپ اول
- پاک‌سرشت، سلیمان، (۱۳۹۳). ملاحظات و راهبردهای ارتقای سرمایه اجتماعی. فصلنامه علمی پژوهشی راهبرد فرهنگ، دوره ۷، شماره ۲۵، صص ۷۱-۱۰۴

- عبدالصمدی، ملیحه. (۱۳۸۹) بررسی رابطه سرمایه اجتماعی زنان و مردان شاغل با سلامت روان آنها. (پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، دانشگاه الزهرا).
- کلاتری، خلیل، (۱۳۹۲)، مدل سازی معدلات ساختاری در تحقیقات اجتماعی - اقتصادی، انتشارات فرهنگ صبا، چاپ دوم
- علوی حکمت، زینب، (۱۳۹۳)، بررسی رابطه انواع سرمایه با سلامت اجتماعی افراد شهر تهران، پایان نامه کارشناسی ارشد، گروه علوم اجتماعی، دانشگاه الزهرا
- قاضی نژاد، مریم، سنگری سلیمانی، هاجر. (۱۳۹۵). رابطه شغل و سلامت اجتماعی زنان. زن در توسعه و سیاست، دوره ۱۴، شماره ۳، صص ۲۷۳-۲۸۸
- کنگرلو، مریم، (۱۳۸۸). بررسی سلامت اجتماعی دانشجویان شاهد و غیر شاهد دانشگاه علامه طباطبایی. (پایان نامه کارشناسی ارشد مددکاری اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبایی).
- مهرگان، نادر، و دلیری، حسن، (۱۳۹۴). بررسی رابطه سرمایه اجتماعی و توسعه انسانی در استان های ایران (۱۳۷۹-۱۳۹۰). مجله پژوهش های اقتصادی، شماره ۲، دوره ۲، صص ۱۱۷-۱۳۶.
- ناطق پور، محمدجواد، فیروزآبادی، سیداحمد. (۱۳۸۵). شکل گیری سرمایه اجتماعی و فراتحلیل عوامل موثر بر آن. نامه علوم اجتماعی، سال ۲۸، شماره ۲، صص ۱۲-۳۲
- سفیری، خدیجه، و شایسته، سولماز. (۱۳۹۴). بررسی رابطه سرمایه اجتماعی خانواده با سلامت اجتماعی جوانان. فصلنامه مددکاری اجتماعی، سال، شماره ۳، صص ۵-۱۷.
- هزارجوبی، جعفر، مهری، اسدالله، (۱۳۹۱)، تحلیل رابطه سرمایه اجتماعی و سلامت روانی و اجتماعی، فصلنامه علوم اجتماعی، سال ۱۹، دوره ۵۹، صص ۴۲-۹۰
- وثوقی، منصور، مهدوی، سید محمد صادق، رحمانی خلیلی، احسان، (۱۳۹۲) بررسی تاثیرات جمعی سرمایه اجتماعی، شادابی اجتماعی و حمایت اجتماعی بر سلامت اجتماعی، بررسی مسائیل اجتماعی ایران، شماره ۴، دوره ۲، صص ۲۳۵-۲۶۳
- یزدان پناه، لیلان، نیکورز، طیبه. (۱۳۹۴). رابطه عوامل اجتماعی با سلامت اجتماعی دانشجویان دانشگاه شهید باهنر کرمان. جامعه شناسی کاربردی، دوره ۲۶، شماره ۳، صص ۹۹-۱۱۶.
- Berkman, L. F., Glass, T., Brissette, I., & Seeman, T. E. (2000). **From social integration to health: Durkheim in the new millennium.** Social science & medicine, 51(6), 843-857.
- Coleman, J. S. (1998). **Foundations of social theory.** Harvard university press.
- Chambers, R. (1995). **Poverty and livelihoods: whose reality counts?**, Environment and Urbanization, 7(1): 173-204
- DFID. (1999). **Sustainable Livelihoods Guidance Sheets**, London, UK: DFID
- Gilbert, K. L. (2008). **A meta-analysis of social capital and health (Doctoral dissertation,** University of Pittsburgh).
- Haeri, M., Tehrani, H., Oliayi Manesh, A., & Nejat, S. (2015). **Factors affecting the social health of employees working in the Ministry of Health and Medical Education**, Quarterly Journal of Health and Health Promotion. 3 (4), 311-318.
- Koeberlein, M. (2003). **Living from Waste: Livelihood of the Actors Involved in Delhi's Recycling Economy**, Saarbrucken (Germany): Verlag fur Entwicklungspolitik.
- Keyes, C. L., & Shapiro, A. D. (2004). **Social well-being in the United States: A descriptive epidemiology.** How healthy are we, 15(3), 350-72.
- Kim, D., & Kawachi, I. (2006). **A multilevel analysis of key forms of community-and individual-level social capital as predictors of self-rated health in the United States.** Journal of Urban Health, 83(5), 813-826.
- Mahdi, G. Shivakoti, G. and Schmidt-Vogt, D. (2009). **Livelihood change and livelihood sustainability in the uplands of Lembang Subwatershed**, West Sumatra, Indonesia, in a changing natural resource management context, Environmental Management, 43: 84-99.
- Mbaiwaa, J.E. and Stronzab, A. (2010). **The effects of tourism development on rural livelihoods in the Okavango Delta, Botswana.** Journal of Sustainable Tourism, 18(5): 635-656.
- Nahapiet, J., and Ghoshal, S. (1998). **Social capital, intellectual capital, and the organizational advantage.** Academy of Management Review, 23(2), 242-266.
- Putnam, R. (2001). **Democracy and civic traditions. The Italian Experience and Lessons for Transition Countries**, translated by Mohammad Taghi Delfruz, Tehran: Ministry of Interior Office of Political Studies and Research.
- Putnam, R. (2005). **Enjoyed society, social capital and public life, social capital, trust, democracy and development**, translated by Afshin Khakbaz and Hassan Pouyan, Tehran: Shirazeh Publishing.
- Reidpath, D. D. (2003). **"Love thy neighbour"—it's good for your health: a study of racial homogeneity, mortality and social cohesion in the United States.** Social science & medicine, 57(2), 253-261.
- Sirven, N., & Debrand, T. (2011). **Social capital and health of older Europeans: from reverse causality to health inequalities.** Institut de recherche et documentation en économie de la santé.
- Wakefield, S. E., & Poland, B. (2005). **Family, friend or foe? Critical reflections on the relevance and role of social capital in health promotion and community development.** Social science & medicine, 60(12), 2819-2832.

- Yiengprugsawan, V., Khamman, S., Seubsman, S. A., Lim, L. L., & Sleight, A. C. (2011). **Social capital and health in a national cohort of 82,482 Open University adults in Thailand**. *Journal of health psychology*, 16(4), 632-642.
- Zaki, M.A., and Khoshuie, M.A. (2012). **Social health and its effective factors among the citizens of Isfahan**. *Urban Sociological Studies*, 3 (8), 79-108.